

Irak Türkmen Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulmuş Atasözlerin Yapı ve Anlam Özellikleri

Yar.Doç.Muna Fazıl Cihangir,

Bağdat Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Eğitim Üyesi, Eğitim Tahsili: yüksek lisans, Uzmanlık Alanı: Türk Dili, Yayınları: yayınlamış dili ile ilgili 7 makalem var. munafadhil@colang.uobaghdad.edu.iq

خصائص البناء والمعنى للأمثال الشعبية المتكونة من أسماء الأعضاء في اللغة التركمانية العراقية

م. منى فاضل جهانكير

جامعة بغداد، كلية اللغات، قسم اللغة التركية
البريد الإلكتروني: munafadhil@colang.uobaghdad.edu.iq

Özet

Her milletin yüzyıllarca halk arasında ağızdan ağıza geçen bir mirası vardır. Bu unsurların en önemlisi atasözleridir. Türk dili bu açıdan zengin bir hazineye sahiptir ve Irak Türkçesi de onun kollarından biri olduğu için atasözleri bakımından da zengindir. Ancak coğrafi konumu ve medeniyet devrelerin farklılığı nedeniyle bu halk atasözleri zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Bu milli folklorun korunması için araştırmacılar tarafından birçok dil ve edebiyat açısından çalışmalar yapılmıştır. Organlar insan için çok önemli olduğu için bu adlarla oluşan atasözlerinin halk arasında özel ve önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla çok sayıda el, kol, baş, göz, burun, kulak organ adları ile kurulmuş atasözleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Irak Türkçesinde organ adlarıyla kurulmuş atasözlerin yapı ve anlam özellikleri bakımından ele alınmıştır. Çalışmamızda BENDEROĞLU, Abdüllatif'in atasözlerimiz adlı kitabından yararlandık. Bu kitap Arap harfleriyle yazılmış iki ciltten oluşan bir sözlüktür. Bunun yanında Türkçede atasözleri ve deyimler sözlüğüne de başvuruldu. Çalışmamızda organ adlarıyla oluşan atasözlerinin alfabeğe göre dizildi. Lehçe diliyle yazılan atasözlerinin yeni harflere çevirilmiştir ve Türkiye Türkçesinde karşılığı verilmiştir. Bu atasözleri Türkiye Türkçesinde de bulunup bulunmadığı gösterilmiştir. Her iki lehçede, organ adı ile oluşan atasözleri birbirlerine benzeşen ya da birbirlerinden ayrılan yönleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu konuyu incelediğimizde anlam bakımından; gerçek, yan, mecaz ve çok anlamlı atasözleri, yapı bakımından ise; basit, türemiş, birleşik her türlü sözcüklerden oluşan atasözleri tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Atasözleri, ağız, Irak Türkmenleri, şekil bilgisi, organ adları.

Araştırmada Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri:

- â uzun “a” ünlüsü
- ë uzun “e” ünlüsü
- ı “ı-i” arası, kısa ı ünlüsü
- ‘ hemze ünsüzü
- ‘a bulanık a “ع” ünsüzü
- ğ hırıltılı “ğ” ünsüzü
- ħ art damak “h” ünsüzü
- x art hırıltılı “h” ünsüzü
- q art damak kalın “k” ünsüzü
- w çift dudak “v” ünsüzü

Giriş

Bir dilin anlatım gücünü zenginleştiren çeşitli unsurlar vardır, bu unsurların arasında atasözlerinin önemli bir yeri vardır. Türk dili bu yönden zengin bir hazineye sahiptir ve Irak Türkçesi de onun kollarından biri olduğu için atasözleri bakımından da zengindir. Ancak coğrafi konumu ve medeniyet devrelerin farklılığı nedeniyle atasözü halk arasında değişikliklere uğramıştır. Atasözleri, bir milletin ortak kültür, tarih ve medeniyetini belirtir. Atasözleri kısa ve özlü kalıplaşmış sözlerdir. Toplumsal olayların çözümünde yol gösteren öğüt veren mecazi sözlerdir. “Atalarımızın uzun gözlem ve denemeler sonunda vardıkları hükümleri hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile veren bir çok mecazi anlam taşıyan; yüzyılların oluşturduğu biçim ile kalıplaşmış olan; daha çok sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçerek yaşayan, anonim nitelikteki özlü sözlerdir” (Benekçi,2010,7). “atasözleri yargılı anlatımların kalıplaşmış ifadeler olanlarından biridir.” (Hatiboğlu, 1972: 3) Her atasözü belli sözcüklerle belli bir kalıp içinde bulunmuştur. Sözcüklerin yerine başka

bir sözcük konulamayacağı gibi, cümle biçimi de değiştirilemez. Biçim ve sözcükleri değiştirilmiş atasözü, niteliğini ve anlamını kaybeder.

Irak Türkmenleri ağızındaki organ adlarıyla kurulmuş atasözlerini ele alacağız. Irak Türkmenleri, Orta Asya'dan göç eden Oğuzlardır. “Bu Oğuz boyları Irak’a girişleri uzun yıllar süren ve birbirini takip eden göçler şeklinde başlamışlardır. Fakat bu ülkeye ilk defa ayak bastıkları Hicri 54 yılına kadar uzanmaktadır ” (Hürmüzlü, 2003: 13) Türkmenler Irak’ın kuzeybatısından güneydoğusuna kadar uzanan toprak üzerinde yaşamaktadırlar ve yerleştikleri bölge Telafer’den başlayarak ülkenin’in ortasına kadar uzanmaktadır. “Irak Türkmenlerinin yerleştikleri il, ilçe, kasaba ve köyler Musul, Telafer, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Tavuk, Tuzhurmatu, Kifri, Celevla, Hanekin, Kızlarbat, Şahraban, Kazaniye, Mendeli ve Bağdat’tir.”(Saatçi, 2009: 65)

Irak’ta yaşayan Türkmenler ayrı bölgelerde yaşadıkları için Irak Türkmen Türkçesi ağız farklı ağızlardan oluşmaktadır ve konuştukları dil bölge, şehir hatta aynı şehir içinde mahallelere göre farklılıklar görülebilir. “Türkmenlerin kullandığı dil iki çeşide ayrılmaktadır: Birincisi yazı dili Türkiye Türkçesidir; İkincisi ise Konuşma dili Azeri Türkçesi ve Anadolu ağızları da görülmektedir. Daha önce yazı dilinde de Osmanlı Türkçesini de kullanmışlardır. Bu ağızlar genellikle 2.kişi iyelik ve fiillerde kişi eki -(n)in telaffuzuna göre (v ağızı) ve (y ağızı) olarak iki çeşide sınıflandırmak mümkündür”.(Hürmüzlü, H. 2003:39). “Irak Türkmen toplulukları kendilerine özgü olarak yaşam tarzları, dilleri, kültürleri, gelenekleri, görenekleri, inaçları ve edebi ürünleri vardır. Çoğu da sözlü nitelikte olarak kimin tarafından üretildiği ve ortaya konduğu bilinmeyen bu ürünler, milletlerin süregelen dönemlerinde edindikleri hayat denemelerinin temelidir.” (Sarıkâhya ve Zengi, 2012:37)

Bir miras olarak babaların, ataların ve toplumların ortak yaşayışlarına, düşüncelerine uzun denemelerine, gelenek, görenek ve görgülerine dayanılarak

söylenmiş ve halkın malı sayılan, öğüt verici nitelikte olan (Hatiboğlu, 1972: 182; Sözlük: 140)

Anonim halk edebiyatı nesir ürünlerinden biri olan atasözleri halk arasında zengin bir miras olarak yaşamış, nesilden nesle ve ağızdan ağza kaybolmadan aktarılmıştır. Türkmen halk edebiyatının atasözleri ile dolu toplumların ağızında yaygın olan bir çok adet, gelenek ve hükümlere şamil olarak zamanla dilden dile geçtiğinde kişi, yer unsurlarına bağlı olarak değişikliğe uğramıştır ve söyleniş tarzları, çeşitli yerlere ve bölelere göre değişir. Çünkü Irak Türkmen ağız farklı lehçelerden oluşmaktadır.

Bütün dillerde olduğu gibi Irak'ta yaşayan Türkmen toplumu tarafından kullanılan Türkmen Türkçesinde söz varlığının belirli bir bölümünü Organ adları teşkil etmektedir. Bu adlar halk arasında günlük konuşma dilinde çok kullanılmaktadır ve atasözlerinde sıkça geçmektedir.

" Irak Türkmen Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulmuş Atasözlerin Yapı ve Anlam Özellikleri" başlıklı çalışmamızda organ adlarından oluşan atasözleri tespit edilmiş, bu sözcükleri alfabetik olarak sıralanmıştır ve anlam, biçim özellikleri bakımından Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak şu sınıflandırmaya göre ele alacağız:

1. Irak Türkmen Türkçesinde ve Türkçede Organ Adlarıyla Kurulmuş Atasözlerin Karşılaştırılması:

1.1.Ağız sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Ağız **ağız** ac qalmaz
Açık **ağız** aç kalmaz
- **Ağızdan** çıkan söz geri dönmez
Ağızdan çıkan söz geri dönmez

- **Ağız** yer, üz utanı
Ağız yer, yüz utanır
- **Al ağızıyla** kuş tutulmaz
Al ağızıyla kuş tutulmaz
- **Al ağızına** baxan arvadını boşar
Al ağızına bakan arvadını boşar
- Alma biş, **ağızıma** düş
Alme piş, **ağızıma** düş
- 'Alemin **ağızına** qırx arşin pez yetişmez
Alemin **ağızına** kırk arşin pez yetişmez
- Bir **ağızdan** çıxan, bin **ağıza** düşer
Bir **ağızdan** çıkan, bin **ağıza** düşer
- Bal bal deməğle **ağız** şirin olmaz
Bal bal deməkle **ağız** şirin olmaz
- Git **ağzın** ölçüsünü al
Git **ağzın** ölçüsünü al
- Həlwe biş, **ağızıma** düşenən iş bitmez
Halve piş, **ağızıma** düşəndən iş bitmez
- Həlwe deməğdən, **ağız** şirin olmaz
Helva deməkten, **ağız** şirin olmaz
- Qazan **ağzı**, örtülü qaynar
Kazan **ağzı**, örtülü Kaynar
- Qoz sayılı, dağarcıq **ağzı** bağlı
Koz sayılı, dağarcık **ağzı** bağlı
- Qurt **ağzınan** quzu alınmaz
Kurt **ağzından** kuzu alınmaz

- Qurtun **ağzı**, her waxıt qanlıdı
Kurtun **ağzı**, her vakit kanlıdır
- Quru qaşığ **ağız** yırtar
Kuru kaşık **ağız** yırtar
- Pis **ağızdan** pis söz çıxar
Pis **ağızdan** pis söz çıxar
- Söz **ağızdan** çıxar
Söz **ağızdan** çıxar

1.2. Akıl sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- 'Aqıllı düşman, 'aqılsız dosttan iyidi
Akıllı düşman, 'akılsız dosttan iyidir
- Saqala inanma, 'aqıla inan
Sakala inanma, 'akıla inan

1.3. Ayak sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Bawğuşun qısmeti **ayağına** geli
Baykuşun kısmeti **ayağına** gelir
- Çürük taxtaya **ayağ** basma
Çürük tahtaya **ayak** basma
- Dewe öz **ayağı** altını görmez
Deve kendi **ayağı** altını görmez
- Qoyun geçi **ayağınan** asılmaz
Koyun geçi **ayağından** asılmaz
- Köpek qasapxaneden **ayağ** aparı öz **ayağını** özü aparı
Köpek kasaphaneden **ayak** aparı kendi **ayağını** kendi aparı

- Misafır rizqini **ayağından** getiri
Misafır rızkını **ayağıyla** getirir
- Tavus şişer, **ayağına** baxınca fis olu
Tavus şişer, **ayağına** bakınca fis olur
- Yaş da quru **ayağına** yanar
Yaş ta kuru **ayağına** yanar

1.4.Baş sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- 'Aqıl **başın** büyüklüğünde döğü
'Akıl **başın** büyüklüğünde değıil
- 'Aqıl yaşta döğü, **baştağı**, ama 'Aqlı **başa** getiren yaştı
Akıl yaşta değıil **baştağır** ama 'Aklı **başa** getiren yaştır
- 'Aqla gelmeyen **başa** geli
Akla gelmeyen **başa** gelir
- 'Aqıllı **baş**, belasız olu
Akıllı **baş**, belasız olur
- 'Aqılsız **başın** cezasını **ayağılar** çeker
Akılsız **başın** cezasını **ayaklar** çeker
- Balığ **baştan** qoxar
Balık **baştan** kokar
- **Baş** ağırığı, cehennem 'azabından beterdi
Baş ağırığı, cehennem 'azabından beterdir
- **Baş** hara giderse, **ayağı** da ora
Baş nereye giderse, **ayak** ta ora
- **Başa** gelmeyince bilinmez
Başa gelmeyince bilinmez

- **Başa** gelen çekili
Başa gelen çekilir
- **Başa** gelen, **dilden** geli
Başa gelen, **dilden** gelir
- **Başa** yazılan geli
Başa yazılan gelir
- **Başı** ağırın şapalağ yer, **qarnı** ağırın topalağ
Başı ağırın şapalak yer, **karnı** ağırın topalak⁽¹⁾
- **Başı** bir, **dili** bin
Başı bir, **dili** bin
- **Başım**a gelen, düşman **başına** gelmesin
Başıma gelen, düşman **başına** gelmesin
- **Başın** sağlığı, dünya varlığı
Başın sağlığı, dünya varlığı
- Beğenmediği daş **baş** kırar
Beğenmediği taş **baş** kırar
- Bir **baş soğan**, bir kazanı qoxudu
Bir **baş soğan**, bir kazanı kokudu
- Bir **baş**a bir **göz** yeter
Bir **baş**a bir **göz** yeter
- Bulağ **başı** bulanığ olanda bütün çaylar bulanı
pınar **başı** bulanık olanda bütün çaylar bulanı
- Büyük **başın** büyük derdi var
Büyük **başın** büyük derdi var

1- içi beyaz dışı siyah renk bir yabancı bitki.

- aqal var **baş** qupardı, qurtun adı yamandı
akal var **baş** kupardı, kurtun adı yamandır
- Dabbanan giren azar **baştan** ıxar
tabandan giren azar **baştan** ıkar
- Dağ **başınan** duman esig olmaz
Dağ **başından** duman eksik olmaz
- Degirmen işin görer, çaqçaqa **baş** ağırdı
Değirmen işin görer, akaka **baş** ağırdı
- Degirmen iki daştan, mehebet iki **baştan**
Değirmen iki taştan, mehebet iki **baştan**
- Deliyle çıxma yola, **başıya** geli bela
Deliyle ıkma yola, **başına** gelir bela
- Dertsiz **baş** yoxtu
Dertsiz **baş** yoktur
- Dertsiz **başıyı** derde soxma
Dertsiz **başını** derde sokma
- Doşt **başa** baxar, düşman **ayağa**
Doşt **başa** bakar, düşman **ayağa**
- Egilen **baş** kesilmez
Eğilen **baş** kesilmez
- Geçinin qoturu, bulağ **başınan** su ier
Geçinin koturu, bulak **başından** su içer
- Ğafil **baş** düşmana yarışı
Gafil **baş** düşmana yarışır
- Fazla aş, ya **qarın** ağırdı ya **baş**
Fazla aş, ya **karın** ağırdır ya **baş**

- Hara gittim, bir balıĝ **başıyla**, bir arpa ekmeĝi
Nere gittim, bir balık **başıyla**, bir arpa ekmeĝi
- Her işin **başı** saĝlıĝdı
Her işin **başı** saĝlıktır
- Her daş **baş** qırmaz
Her taş **baş** kırmaz
- Xeyr etsey qonuşma, xeyr gelsin **başıya**
Hayr etsen konuşma, hayr gelsin **başına**
- Qalıptı öz **başına**, örtüptü pez **başına**
Kalıptı kendi **başına**, örtüptü pez **başına**
- Qazanda et qalması, çükündür **baş** qaldırdı
Kazanda et kalmadı, pancar **baş** kaldırdı
- Keçel qız **başın** yaxırı, yan yel olu yan yağış
Kel kız **başın** yıkar, yan yel olur yan yağış
- Kesilen **baş** yerine qoyulmaz
Kesilen **baş** yerine koyulmaz
- Qorxma **baş**a beladı
Korkma **baş**a beladır
- Quru qurbanı olum, yaş **başıya** dolanım
Kuru kurbanın olurum, yaş **başına** dolanırım
- Saĝ **baş** yaştıĝ istemez
Saĝ **baş** yaştık istemez
- Sevda **baş**a beladı
Sevda **baş**a beladır
- Söz var iş bitiri, söz var **baş** itiri
Söz var iş bitirir, söz var **baş** yitirir

- Su **başınan** bulanı
Su **başından** bulanır
- Su **başınan** kesili
Su **başından** kesilir
- Tawuğ külü öz **başına** sawuru
Tavuk külü kendi **başına** savırır
- Yaşına baxma, **başına** bax
Yaşına bakma, **başına** bak
- Zenginın parası, yoxsulun **başını** ağırdı
Zenginın parası, yoxsulun **başını** ağırdır

1.5.Bacak sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Qoyun öz **bacağınan** asılı
Koyun kendi **bacağından** asılır

1.6.Bel sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Dumbalan çıxarırken **beli** qırdı
Dumbalan çıxarırken **beli** kırdı
- Faqirin **belini** büken acılığdı
Fakirin **belini** büken açlıktır
- Kimseye **bel** bağlama
Kimseye **bel** bağlama

1.7.Boyun sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Deweye dediler: **boynuy** egridi, dedi: haram düzdü
Deveye dediler: **boynun** eğridir, dedi: nerem düzdür

- Deweye dediler: **boynuy** uzundu, dedi: uzağ yol gözlerim
Deveye dediler: **boynun** uzundur, dedi: uzak yol gözlerim

1.8.Buğaz sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Can **buğazdan** çıkar
Can **buğazdan** çıkar

1.9.Burun sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- İlan yarpızdan h zetmez, yarpız da ilanın **burnu**  g nda g geri.
İlan yarpızdan h zetmez, yarpız da ilanın **burnu**  g nda yapraklanır
- Pisigin **burnu** ete ulaşmaz, diyer qoxuptu
Kedinin **burnu** ete ulaşmaz, diyer kokuptur

1.10.Dil sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Başqasının **diliyle** qonuşma
Başqasının **diliyle** konuşma
- Bilbin  ektiğı **dili** balasıydı
Bülbülün  ektiğı **dili** yavrusuydu
- Bilbin **dili**, başına getirdi
Bülbülün **dili**, başına getirdi
- **Dil** seleşmezse, **gözler** qonuşu
Dil s ylemese, **gözler** konuşur
- **Dil** qılınçtan keskindi
Dil kılıçtan keskindir
- **Dil** kesik baş salame, **dil** uzun baş melame
kesik **Dil** başa salame, uzun **dil** başa melame

- **Dil** yarası sağlamaz
Dil yarası sağlamaz
- **Diliden** dünyayı şam eder
Diliyle dünyayı akşam eder
- **Dilim** ip oldu, **qarnım** küp oldu
Dilim ip oldu, **karnım** küp oldu
- **Dilin** sümgü yoxtu
Dilin kemiği yoktur
- **Dilinen** kimse qurtulmaz
Dilinden kimse kurtulmaz
- **Diline** kimse ulaşmaz
Diline kimse ulaşmaz
- **Dilini** tutan, **başını** qurtarı
Dilini tutan, **başını** kurtarır
- İnegi boyunuzunan, adamı **dilinen** tutallar
İneği boyunuzundan, adamı **dilinden** tutarlar
- Ğaribin **dili** kısadı
Garibin **dili** kısadır
- Lalin **dilini** saħabi bili
Lalin **dilini** saħabi bilir
- Öz **dilini** unutan, nenesini, babasını da unudu.
Öz **dilini** unudan, nenesini, babasını da unudur.
- Pıçağ yarası sağılı, **dil** yarası sağılmaz
Pıçak yarası sağılır, **dil** yarası sağılmaz
- Şirin **dil** ilanı delligten çıkarı
Şirin **dil** ilanı delikten çıkarır

- Üregindeki **diline** tepti
yüregindeki **diline** tepti

1.11.Dirsek sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Quru **dirsekten** samırsağ döğülmez
Kuru **dirsekle** sarımsak döğülmez

1.12.Diş sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Dişlemeğ isteyen köpek, **dişini** göstermez
Dişlemek isteyen köpek, **dişini** göstermez
- Ya işten, ya **dişten**
Ya işten, ya **dişten**

1.13.El sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Allah **sağ eli**, **sol ele** muhtac etmesin
Allah **sağ elin**, **sol ele** muhtaç etmesin
- Balğ kimin **elinden** sıyrılı
Balık kimin **elinden** sıyrıılır
- Bir **el** bir **eli** yaxar, **el** de döner **üzü** yaxar
Bir **el** bir **eli** yıkar, **el** de döner **yüzü** yıkar
- Bir **elden** çapxın çalınmaz
Bir **elle** alkış çalınmaz
- Bir **elin** sesi çıxmaz
Bir **elin** sesi çıkmaz
- Bir **elin** nesi war, iki **elin** sesi war
Bir **elin** neyi var, iki **elin** sesi var

- Biğini traş etti, **eline** güzğü verdi
Bıyığını traş etti, **eline** ayna verdi
- Deliye yel wer, **eline** bel wer
Deliye yel ver, **eline** bel ver
- **Dırnağın** kirini ye, bir kimseye el açma
Tırnağın kirini ye, bir kimseye el açma
- Düşmanın **eline** qilinc verilmez
Düşmanın **eline** kılıç verilmez
- **El el** ile, degirmen yel ile
El el ile, değırmen yel ile
- **El elden** üstündü
El elden üstündür
- **El eli** yaxar, **el döner üzü** yaxar
El eli yakar, **el döner yüzü** yakar
- **El elin** aynasıdı
El elin aynasıdır
- **El elinden** hac alınmaz
El elinden hac alınmaz
- **El** uzatılan yere, **dil** uzatılmaz
El uzatılan yere, **dil** uzatılmaz
- **El** birliğıyle her şey gerçekteşi
El birliğıyle her şey gerçekteşir
- **Eldeki** köpek, çemdeki aslanan iyidi
Eldeki köpek, çemdeki aslanan iyidir
- **El** gözüyle dünya görünmez
El gözüyle dünya görünmez

- **Elin** attığı daş uzağa düşer
Elin attığı taş uzağa düşer
- **Elinen** ne gelse adamı bir qaşığı suyla boğar
Elinden ne gelse adamı bir kaşık suyla boğar
- **Eliy** yağlıysa öz başıya sürt
Elin yağlıysa kendi başına sürt
- **Eliwden** gelmez bari diliwden gelsin
Elinden gelmez bari dilinden gelsin
- **Eliwe biliwe diliwe** şahib ol
Eline biline diline sahib ol
- Güwenme warlığa **eliy** düşer darlığa
Güwenme varlığa **elin** düşer darlığa
- İki **el** qırilsin bir **baş**ı yola aparmazsa
İki **el** kırılınsın bir **baş**ı yola aparmazsa
- İşleyenin **elinen** oxumuşun **dilinen** bellidi.
İşleyenin **elinden** okumuşun **dilinden** bellidir.
- Her delige **el** soxulmaz
Her deliğe **el** sokulmaz
- Her waxıt fırsat **ele** geçmez
Her vakit fırsat **ele** geçmez
- Quyruğ buluyana **el** qaldırmazlar
Kuyruk buluyana **el** kaldırmazlar
- Kim hezeder öz **elinden**, öz ewini yıxsın
Kim hez eder öz **elinden**, öz evini yıxsın
- Maşa warken **eliyi** yandırma
Maşa varken **elini** yandırma

- Ne işim işti, ne **elim** boştu
Ne işim iştir, ne **elim** boştur
- Para **el** kirydi
Para **el** kirydi
- Öpülen **el** dişlenmez.
Öpülen **el** dişlenmez.
- Öziyden büyüğe **el** qaldırma.
Kendinden büyüğe **el** kaldırma.
- Sofrada **eliyi**, mecliste **diliyi** kısa tut
Sofrada **elini**, mecliste **dilini** kısa tut
- Sağ **elin**, sol **ele** xayrı yoxtu
Sağ **elin**, sol **ele** kayrı yoktur
- Saqalını taraş etti, **eline gözüne** verdi
Sakalını taraş etti, **eline gözüne** verdi
- San'at **elde**, altun bilezikti
San'at **elde**, altın bileziktir
- Son pişmanlığ **el** vermez
Son pişmanlık **el** vermez
- Tek **elin** sesi çixmez
Tek **elin** sesi çıkmaz
- Weren **el** dert görmez
Veren **el** dert görmez
- Weren **eli** kimse kesmez
Veren **eli** kimse kesmez
- Weren **eli** herkes öper
Veren **eli** herkes öper

1.14.Göz sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Adam **öz gözüne** körlüğü istemez
Adam kendi **gözüne** körlük istemez
- Acın qarnı duyar, **gözü** duymaz
Acın karnı duyar, **gözü** duymaz
- Allah **sağ gözü, sol göze** muhtac etmesin
Allah sağ **gözü, sol göze** muhtaç etmesin
- Baxan **göze** yasağ yoxtu
Bakan **göze** yasak yoktur
- Bir **gözle** mene bax, iki **gözle** sene baxayım
Bir **gözle** bana bak, iki **gözle** sene bakayım
- Dostuna xain **gözle** baxan, kör olsun
Dostuna hain **gözle** bakan, kör olsun
- Fazla mal **göz** çıxartmaz
Fazla mal **göz** çıkartmaz
- Gewile xoş gelen, **göze** de xoş geli
Gönüle hoş gelen, **göze** de hoş gelir
- **Göz** görer, **üz** utanı
Göz görer, **yüz** utanır
- **Göz** gördüğünü ister
Göz gördüğünü ister
- **Göz** görmüyünce, gövil istemez
Göz görmüyünce, gönül istemez
- **Göz** yaşı da borcdandı
Göz yaşı da borçtandır

- **Gözden** iraq olan, göwilden de iraq olu
Gözden uzak olan, gönülden de uzak olur
- **Göze** yasağ yoxtu
Göze yasak yoktur
- **Gözlüye** gizli yoxtu
Gözlüye gizli yoktur
- **Gözü** büyüglügededi, aclığ belini qirip
Gözü büyüklüktedir, aclık belini kırıp
- **Gözüyü** başqasının eline tikme
Gözün başqasının eline dikme
- İnsan kör doğar **gözlü** olu
İnsan kör doğar **gözlü** olur
- İnsanın **gözünü** bir awıç torpağ dolduru
İnsanın **gözünü** bir avıç torpak doldurur
- Xoruz ölü, **gözü** küllügte qalı
Horuz ölü, **gözü** çöplükte kalır
- Qarğa besledim, **göz** çıxarttı
Karga besledim, **göz** çıkarttı
- **Qaş** yaparken **göz** çıxarttı
Kaş yaparken **göz** çıkarttı
- Qere **göz** sürme istemez
Kara **göz** sürme istemez
- Kimse **gözüne** körlüğü istemez
Kimse **gözüne** körlük istemez
- Kör **gözden** yaş gelmez
Kör **gözden** yaş gelmez

- Kör **gözden** yaş, mulla ewinnen aş
Kör **gözden** yaş, mulla evinden aş
- Pisgin **gözü** siçan deliginedi
Kedin **gözü** fare deliğindedir
- Saxanan **göze** çöp düşer
Kırpan **göze** çöp düşer
- Sağ **gözün**, sol **göze** xayrı yoxtu
Sağ **gözün**, sol **göze** xayrı yoktur
- Şeytan çox bildiğinnen bir **gözü** kör oldu
Şeytan çok bildiğinden bir **gözü** kör oldu
- Tawuğ ölü, **gözü** küllügte qalı
Tavuk ölür, **gözü** çöplükte kalır
- Tawuğ kimin, **gözü** küllügtedi
Tavuk gibi, **gözü** çöplüktedir
- Wur başına **gözü** açılısın
Vur başına **gözü** açılısın
- Zengin ölü, **gözü** parasında qalı
Zengin ölür, **gözü** parasında kalır

1.15.Kambur sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Dewe öz **qamburunu** görmez
Deve kendi **kamburunu** görmez

1.16.Karın kelimesiyle kurulan atasözleri:

- Gumanlı **qarın** üzünden gırpıldar
Gumanlı **karın** yüzünden gırpıldar

- Güzelliğ **qarın** duyurmaz
Güzellik **karın** duyurmaz
- **Qarnı** quruldar, üstü parıldar
Karnı kuruldar, üstü parıldar
- **Qarn** qardaştan azizdi
Karn kardaştan azizdir
- Qurt **qarınnan** çıxtı, çaqal **qarnına** düştü
Kurt **karından** çıktı, çakal **karnına** düştü
- Loqma **qarın** doyurmaz, meħebbet artırır
Lokma **karın** doyurmaz, muhabbet artırır

1.17.Kelle sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- **Kelle** sağ olsun bir kilaw he tapılı
Kelle sağ olsun bir şapka he bulunur

1.18.Kulak sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Qurt dedi, **qulağı** çıxtı
Kurt dedi, **kulağı** çıktı

1.19.Parmak sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Haxsı **barmağı** kessey ağrı
Hangi **barmağı** kessen ağırır
- Şer insanı keştiği **parmağın** qanı çıxmaz
Şer insanı keştiği **parmağın** kanı çıkmaz

1.20. Tırnak sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- Et **dırnağdan** ayrılmaz
Et **tırnaktan** ayrılmaz
- Yoluna düz gidenin **dırnağına** daş degmez
Yoluna düz gidenin **tırnağına** taş değmez

1.21. Yüz sözcüğüyle kurulan atasözleri:

- 'Aqıl adam, edepsiz **üz** vermez
Aqıl adam, edepsiz **yüz** vermez
- Doş **üzünen**, düşmez **gözünen** bellidi
Doş **yüzünden**, düşmez **gözünden** bellidir
- Doş, doşun 'ayıbını **üzüne** diyer
Doş, doşun 'ayıbını **yüzüne** diyer
- Doş şeker de olsa, birden yeme **üzünü**
Doş şeker de olsa, birden yeme **yüzünü**
- Dögüşendey de barışmağa **üz** yeri qoy
Dövüşenden de barışmağa **yüz** yeri koy
- Haq deryanın dibinde olsa da **üze** çıkar
Hak deryanın dibinde olsa da **yüze** çıkar
- Haya **üzde** bir damla sudu
Haya **yüzde** bir damla sudur
- Güzğüye bax, **üzüyü** gör
Aynaya bak, **yüzünü** gör
- Qarğa, qarğaya diyerdi **üzüy** qeredi
Karga, kargaya derdi **yüzün** karadır

- Qazan qeresi gider, **üz** qeresi gitmez
Kazan karası gider, **yüz** karası gitmez
- Mal **üzünü** gösteri
Mal **yüzünü** gösteri
- Ne gelenen **üz** çevir, ne gideni qawan ol
Ne gelenden **yüz** çevir, ne gideni kovan ol
- Paranın **üzü** qere olsun
Paranın **yüzü** kara olsun
- Sac ekmeği kimin, **üz** aştarı yoxtu
Sac ekmeği kimin, **yüz** aştarı yoxtur
- **Üz**, **üzden** utanı
yüz, **yüzden** utanır

2. Atasözlerinin Anlam Özellikleri:

2.1. Gerçek Anlamalı Atasözleri

- Ağızdan** çıkan söz geri dönmez
- Bir **ağızdan** çıkan, bin **ağıza** düşer
 - Söz **ağızdan** çıkar
 - Saqala inanma, '**aqıla** inan
 - Çürük taxtaya **ayağ** basma
 - Tawus şişer, **ayağına** baxınca fıs olu
 - 'Aqıl **başın** büyüglüğünde döğü
 - **Başa** gelmeyince bilinmez
 - **Başa** gelen çekili
 - **Başa** yazılan geli

- Deliyle çıxma yola, **başıya** geli bela
- Dertsiz **baş** yoxtu
- Fazla aş, ya **karın** ağırdır ya **baş**
- Xeyr etsey qonuşma, xeyr gelsin **başıya**
- **Qorxma başa** beladı
- Yaşına baxma, **başına** bax
- Faqirin **belini** büken acılığdı
- Can **buğazdan** çıxar
- Başqasının **diliyle** qonuşma
- **Dil** yarası sağlamaz
- **Dilin** sümgü yoxtu
- **Diline** kimse ulaşmaz
- **Dilini** tutan, **başını** qurtarı
- İnegi boyunuzunan, adamı **dilinen** tutallar
- Piçağ yarası sağılı, **dil** yarası sağılmaz
- Üregindeki **diline** tepti
- **Dırnağın** kirini ye, bir kimseye **el** açma
- Düşmanın **eline** qılınç verilmez
- **Eliwden** gelmez bari diliwden gelsin
- İşleyenin **elinen** oxumuşun **dilinen** bellidi.
- Her waxıt fırsat **ele** geçmez
- Kim həzeder öz **elinden**, öz ewini yıxsın
- Öziyden büyüge **el** qaldırma.
- Sofrada **eliyi**, mecliste **diliyi** qısa tut
- Son pişmanlıq **el** vermez
- Dostuna xain **gözle** baxan, kör olsun

- Gewile xoş gelen, **göze** de xoş geli
- **Gözden** iraq olan, göwilden de iraq olu
- **Gözü** büyüglügededi, aclıq belini qirip
- İnsanın **gözünü** bir awıc torpağ dolduru
- Kimse **gözüne** körlüq istemez
- Et **dırnağdan** ayrılmaz
- 'Aqıl adam, edepsiz **üz** wermez
- Doşt, doştun 'ayıbını **üzüne** diyer

2.2. Meczaz Anamlı Atasözleri

Açıq **ağız** ac qalmaz

- **Ağız** yer, üz utanı
- Alma biş, **ağzıma** düş
- Bal bal demeğle **ağız** şirin olmaz
- Git **ağzın** ölçüsünü al
- Halwe biş, **ağzıma** düşenen iş bitmez
- Halwe demeğden, **ağız** şirin olmaz
- Qurt **ağzınan** quzu alınmaz
- Qurtun **ağzı**, her waxıt qanlıdı
- Quru qaşıq **ağız** yırtar
- Bawğuşun qısmeti **ayağına** geli
- Dewe öz **ayağı** altını görmez
- Qoyun geçi **ayağınan** asılmaz
- Yaş da quru **ayağına** yanar
- 'Aqla gelmeyen **baş**a geli
- Balıq **baştan** qoxar

- **Baş** hara giderse, **ayağ** da ora
- **Başa** gelen, **dilden** geli
- Begenmediği daş **baş** qırar
- Bir **baş soğan**, bir qazanı qoxudu
- Bir **başa** bir **göz** yeter
- Dağ **başınan** duman esig olmaz
- Degirmen işin görer, çaqçaqa **baş** ağırdı
- Degirmen iki daştan, mehebet iki **baştan**
- Dertsiz **başıyı** derde soxma
- Doşt **başa** baxar, düşman **ayağa**
- Egilen **baş** kesilmez
- Geçinin qoturu, bulağ **başınan** su içer
- Ğafil **baş** düşmana yarışı
- Her işin **başı** sağlığdı
- Her daş **baş** qırmaz
- Qalıptı öz **başına**, örtüptü pez **başına**
- Qazanda et qalmadı, çükündür **baş** qaldırdı
- Keçel qız **başın** yaxırı, yan yel olu yan yağış
- Kesilen **baş** yerine qoyulmaz
- Sağ **baş** yaştığ istemez
- Söz var iş bitirir, söz var **baş** itirir
- Tawuğ külü öz **başına** sawuru
- Zenginın parası, yoxsulun **başını** ağırdı
- Qoyun öz **bacağınan** asılı
- Dumbalan çıxarıırken **beli** qırdı
- Kimseye **bel** bağlama

- Deweye dediler: **boynuy** uzundu, dedi: uzağ yol gözlerim
- İlan yarpızdan h zetmez, yarpız da ilanın **burnu**  g nda g geri.
- Pisigin **burnu** ete ulaşmaz, diyer qoxuptu
- Bilbilin  ektiği **dili** balasıydı
- Bilbilin **dili**, başına getirdi
- **Diliden** dünyayı şam eder
- Lalın **dilini** saşabi bili
-  z **dilini** unutan, nenesini, babasını da unudu.
- şirin **dil** ilanı delligten  ıxarı
- Quru **dirsekten** samırsağ d g lmez
- Dişlemeğ isteyen köpek, **dişini** göstermez
- Ya işten, ya **dişten**
- Allah **sağ eli, sol ele** muştac etmesin
- Bir **elden**  apxın çalınmaz
- Biğini traş etti, **eline** g zg  verdi
- Deliye yel wer, **eline** bel wer
- **El el** ile, degirmen yel ile
- **El elden**  st nd 
- **El elin** aynasıdı
- **El elinden** şac alınmaz
- **El** uzatılan yere, **dil** uzatılmaz
- **El** birliğiyle her şey ger ekleşi
- **Eldeki** köpek, çemdeki aslanan iyidi
- **El** gözüyle dünya görünmez
- **Elin** attığı daş uzağa düşer
- **Elinen** ne gelse adamı bir qaşığ suyla boğar

- **Eliy** yağlıysa öz başıya sürt
- Güwenme warlığa **eliy** düşer darlığa
- İki **el** qırilsin bir **başı** yola aparmazsa
- Her delige **el** soxulmaz
- Quyruğ buluyana **el** qaldırmazlar
- Maşa warken **eliyi** yandırma
- Para **el** kiriydi
- Öpülen **el** dişlenmez.
- Sağ **elin**, sol **ele** xayrı yoxtu
- Saqalını taraş etti, **eline gözüne** verdi
- Tek **elin** sesi çıxmez
- Weren **el** dert görmez
- Weren **eli** herkes öper
- Weren **eli** kimse kesmez
- Adam **öz gözüne** körlüğ istemez
- Acın qarnı duyar, **gözü** duymaz
- Allah **sağ gözü, sol göze** muhtac etmesin
- Baxan **göze** yasağ yoxtu
- Bir **gözle** mene bax, iki **gözle** sene baxıyım
- Fazla mal **göz** çıxartmaz
- **Göz** görer, **üz** utanı
- **Göz** gördüğünü ister
- **Göz** görmüyünce, gövil istemez
- **Göz** yaşı da borcdandı
- **Göze** yasağ yoxtu
- **Gözlüye** gizli yoxtu

- **Gözüyü** başqasının eline tikme
- İnsan kör doğar **gözlü** olu
- Xoruz ölü, **gözü** küllügte qalı
- Qarğa besledim, **göz** çıxarttı
- **Qaş** yaparken **göz** çıxarttı
- Qere **göz** sürme istemez
- Kör **gözden** yaş gelmez
- Kör **gözden** yaş, mulla ewinnen aş
- Pisgin **gözü** siçan deligindedi
- Saxanan **göze** çöp düşer
- Sağ **gözün**, sol **göze** xayrı yoxtu
- Wur başına **gözü** açılısın
- Zengin ölü, **gözü** parasında qalı
- Dewe öz **qamburunu** görmez
- Gumanlı **qarın** üzünden gırpıldar
- **Qarn** qardaştan azizdi
- Qurt **qarinnan** çıxtı, çaqal **qarnına** düştü
- Loqma **qarın** doyurmaz, meħebbet artırı
- **Kelle** sağ olsun bir kilaw he tapılı
- Qurt dedi, **qulağı** çıxtı
- Haxsı **barmağı** kessey ağrı
- Şer insanı keştiği **parmağın** qanı çıxmaz
- Yoluna düz gidenin **dırnağına** daş degmez
- Doş **üzünen**, düşmez **gözünen** bellidi
- Doş şeker de olsa, birden yeme **üzünü**
- Dögüşendey de barışmağa **üz** yeri qoy

- Haq deryanın dibinde olsa da **üze** çıxar
- Haya **üzde** bir damla sudu
- Güzgülüye bax, **üzüyü** gör
- Qarğa, qarğaya diyerdi **üzüy** qeredi
- Qazan qeresi gider, **üz** qeresi gitmez
- Mal **üzünü** göstəri
- Ne gelenen **üz** çewir, ne gideni qawan ol
- Paranın **üzü** qere olsun
- Sac ekmeği kimin, **üz** aştarı yoxtu
- **Üz, üzden** utanı

2.3. Benzetme Anlamalı Atasözleri

- **Al ağızıyla** kuş tutulmaz
- **Al ağızına** baxan arwadını boşar
- 'Alemin **ağızına** qırx arşin pez yetişmez
- Qazan **ağızı**, örtülü qaynar
- Qoz sayılı, dağarcıq **ağızı** bağlı
- Pis **ağızdan** pis söz çıxar
- Misafır rizqini **ayağıydan** getiri
- 'Aqıllı **baş**, belasız olu
- 'Aqılsız **başın** cezasını **ayağlar** çeker
- **Baş** ağrığı, cehennem 'azabından betardi
- **Başın** sağlığı, dünya varlığı
- Bulağ **başı** bulanıq olanda bütün çaylar bulanı
- Büyük **başın** büyük derdi var
- Dabanan giren azar **baştan** çıxar

- Quru qurbanıy olum, yaş **başıya** dolanım
- Sevda **başa** beladı
- Su **başınan** bulanı
- Su **başınan** kesili
- Deweye dediler: **boynuy** egridi, dedi: haram düzdü
- **Dil** seleşmezse, **gözler** qonuşu
- **Dil qılınçtan** keskindi
- **Dil** kesik baş salamet, **dil** uzun baş melamet
- **Dilim** ip oldu, **qarnım** küp oldu
- Balıĝ kimin **elinden** sıyrılı
- San'at **elde**, altun bilezikti
- Tawuĝ kimin, **gözü** küllügedi

2.4. Zıt Anlamlı Atasözleri

- 'Aqıllı düşman, 'aqılsız doştan iyidi

2.5. Eş Anlamlı Atasözleri

- Eliwe biliwe diliwe sahib ol

2.6. Çok Anlamlı Atasözleri

- Köpek qasapxaneden **ayaĝ** aparı öz **ayaĝını** özü aparı
- 'Aqıl yaşta döĝü, **baştadı**, ama 'Aqlı **başa** getiren yaştı
- Çaqal war **baş** qupardı, qurtun adı yamandı
- Hara gittim, bir balıĝ **başıyla**, bir arpa ekmeĝi
- Ğaribin **dili** qısadı
- Bir **el** bir **eli** yaxar, **el** de döner **üzü** yaxar

- Bir **elin** sesi çıxmaz
- Bir **elin** nesi war, iki **elin** sesi war
- **Eliwe biliwe diliwe** sahib ol
- Ne işim işti, ne **elim** boştu
- Şeytan çox bildiğinnen bir **gözü** kör oldu
- Güzelliğ **qarın** duydurmaz
- **Qarnı** quruldar, üstü parıldar

3. Atasözlerin Yapısal Özellikleri:

3.1. Tek kelilmeden oluşan Atasözleri

3.1.a. Yalın kelilmeden oluşan Atasözleri

- Bal bal demeğle **ağız** şirin olmaz
- Həlwe demeğden, **ağız** şirin olmaz
- Köpek qasapxaneden **ayağ** aparı öz **ayağını** özü aparı
- **Baş** hara giderse, **ayağ** da ora
- **Dil** qılınçtan keskindi
- **El** uzatılan yere, **dil** uzatılmaz
- **El** birliğıyle her şey gerçekteşi
- Her delige **el** soxulmaz
- **Göz** görer, **üz** utanı
- **Göz** gördüğünü ister
- **Göz** görmüyünce, gövil istemez
- Güzelliğ **qarın** duydurmaz
- **Qarn** qardaştan azizdi

- Loqma **qarın** doyurmaz, meħebbet artırır
- **Kelle** sağ olsun bir kilaw he tapılı
- Sac ekmeği kimin, **üz** aftarı yoxtu

3.1.b. Türemiş kelilmeden oluşan Atasözleri

- **Gözlüye** gizli yoxtu
- İnsan kör doğar **gözlü** olu

3.1.c. Çekimli kelilmeden oluşan Atasözleri

Ağızdan çıxan söz geri dönmez

- Alma biş, **ağızıma** düş
- Söz **ağızdan** çıxar
- Saqala inanma, '**aqıla** inan
- Qoyun geçi **ayağınan** asılmaz
- Misafır rizqini **ayağıydan** getiri
- Tawus şişer, **ayağına** baxınca fııs olu
- Yaş da quru **ayağına** yanar
- 'Aqıl yaştı döğü, **baştadı**, ama 'Aqlı **başa** getiren yaştı
- 'Aqla gelmeyen **başa** geli
- Balığ **baştan** qoxar
- **Başa** gelmeyince bilinmez
- **Başa** gelen çekili
- **Başa** gelen, **dilden** geli
- **Başa** yazılan geli
- Dabanan giren azar **baştan** çıxar
- Deliyile çıxma yola, **başıya** geli bela

- Doŝt **baŝa** baxar, dūŝman **ayaĝa**
- Xeyr etsey qonuşma, xeyr gelsin **başıya**
- Qalıptı öz **başına**, örtüptü pez **başına**
- **Qorxma başa** beladı
- Sevda **başa** beladı
- Tawuĝ külü öz **başına** sawuru
- Yaşına baxma, **başına** bax
- Qoyun öz **bacaĝınan** asılı
- Deweye dediler: **boynuy** egridi, dedi: haram düzdü
- Deweye dediler: **boynuy** uzundu, dedi: uzaĝ yol gözlerim
- Can **buĝazdan** çıxar
- İlan yarpızdan ħazetmez, yarpız da ilanın **burnu** öĝünda güĝeri.
- **Diliden** dünyayı şam eder
- **Dilim** ip oldu, **qarnım** küp oldu
- **Dilinen** kimse qurtulmaz
- **Diline** kimse ulaşmaz
- İnegi boyunuzunan, adamı **dilinen** tutallar
- Balıĝ kimin **elinden** sıyırılı
- Biĝini traş etti, **eline** güzĝü verdi
- Deliye yel wer, **eline** bel wer
- **El elden** üstündü
- **El elinden** ħac alınmaz
- **Eldeki** köpek, çemdeki aslanan iyidi
- **Elinen** ne gelse adamı bir qaŝıĝ suyla boĝar
- **Eliy** yaĝlıysa öz başıya sürt
- **Eliwden** gelmez bari diliwden gelsin

- **Eliwe biliwe diliwe** saħib ol
- Güwenme warlığa **eliy** düşer darlığa
- Maşa warken **eliyi** yandırma
- Sofrada **eliyi**, mecliste **diliyi** qısa tut
- Saqalını taraş etti, **eline gözüne** verdi
- San'at **elde**, altun bilezikti
- Gewile xoş gelen, **göze** de xoş geli
- **Gözden** iraq olan, göwilden de iraq olu
- **Göze** yasağ yoxtu
- **Gözü** büyüglügededi, aclıq belini qirip
- **Gözüyü** başqasının eline tikme
- **Gözüyü** başqasının eline tikme
- Xoruz ölü, **gözü** küllügte qalı
- Kimse **gözüne** körlüq istemez
- Tawuğ ölü, **gözü** küllügte qalı
- Tawuğ kimin, **gözü** küllügtedi
- Wur başına **gözü** açılısın
- Zengin ölü, **gözü** parasında qalı
- **Qarnı** quruldar, üstü parıldar
- Haxsı **barmağı** kessey ağırı
- Şer insanı keştiği **parmağın** qanı çıxmaz
- Et **dırnağdan** ayrılmaz
- Yoluna düz gidenin **dırnağına** daş degmez
- Doş **üzünen**, düşmez **gözünen** bellidi
- Doş, doşfun 'ayıbını **üzüne** diyer
- Doş şeker de olsa, birden yeme **üzünü**

- Haq deryanın dibinde olsa da **üze** çıxar
- Haya **üzde** bir damla sudu
- Güzgüye bax, **üzüyü** gör
- Qarğa, qarğaya diyerdi **üzü** qeredi
- Mal **üzünü** göstəri
- Qurt dedi, **qulağı** çıxtı
- **Üz**, **üzden** utanı

3.2.Kelime Gruplarından oluşan Atasözleri

3.2.A. İsim Tamlamasından Oluşan Atasözleri

- Git **ağzın** ölçüsünü al
- Qazan **ağzı**, örtülü qaynar
- Qoz sayılı, dağarcıq **ağzı** bağlı
- Qurt **ağzınan** quzu alınmaz
- Qurtun **ağzı**, her waxıt qanlıdı
- Bawğuşun qısmeti **ayağına** geli
- Dewe öz **ayağı** altını görmez
- Köpek qasapxaneden **ayağ** aparı öz **ayağını** özü aparı
- 'Aqıl **başın** büyüglüğünde döğü
- **Baş** ağrığı, cehennem 'azabından betardi
- **Başın** sağlığı, dünya varlığı
- Bulağ **başı** bulanıq olanda bütün çaylar bulanı
- Dağ **başınan** duman esig olmaz
- Geçinin qoturu, bulağ **başınan** su içer
- Her işin **başı** sağlığıdı

Su **başınan** bulanı

- Su **başınan** kesili
- Zenginın parası, yoxsulun **başını** ağırdı
- Faqirin **belini** büken acılığdı
- Pisigin **burnu** ete ulaşmaz, diyer qoxuptu
- Başqasının **diliyle** qonuşma
- Bilbilin çektiği **dili** balasıydı
- Bilbilin **dili**, başına getirdi
- **Dil** yarası sağlamaz
- **Dilin** sümgü yoxtu
- Ğaribin **dili** qıسادı
- Lalın **dilini** saħabi bili
- Piçağ yarası sağılı, **dil** yarası sağılmaz
- Üregindeki **diline** tepti
- **Dırnağın** kirini ye, bir kimseye **el** açma
- Düşmanın **eline** qılınç werilmez
- **El elin** aynasıdı
- **El** gözüyle dünya görünmez
- **Elin** attığı daş uzağa düşer
- İşleyenin **elinen** oxumuşun **dilinen** bellidi.
- Kim hezeder öz **elinden**, öz ewini yıxsın
- Para **el** kiriydi
- Sağ **elin**, sol **ele** xayrı yoxtu
- Acın qarnı duyar, **gözü** duymaz
- İnsanın **gözünü** bir awıc torpağ dolduru
- Pisgin **gözü** siçan deligindedi

- Qurt **qarinnan** çıxtı, çaqal **qarnına** düştü
- Qazan qeresi gider, **üz** qeresi gitmez
- Paranın **üzü** qere olsun

3.2.B. Sıfat Tamlamasından oluşan Atasözleri

Açığ **ağız** ac qalmaz

- **Al ağızıyla** kuş tutulmaz
- **Al ağızına** baxan arwadını boşar
- Bir **ağızdan** çıxan, bin **ağıza** düşer
- Pis **ağızdan** pis söz çıxar
- '**Akıllı** düşman, '**aqılsız** dosttan iyidi
- 'Akıllı **baş**, belasız olu
- 'Aqılsız **başın** cezasını **ayağlar** çeker
- Bir **baş soğan**, bir qazanı qoxudu
- Bir **baş** bir **göz** yeter
- Büyük **başın** büyük derdi var
- Degirmen iki daştan, mehebet iki **baştan**
- Dertsiz **baş** yoxtu
- Dertsiz **başıyı** derde soxma
- Ğafil **baş** düşmana yarışı
- Hara gittim, bir balığ **başıyla**, bir arpa ekmegi
- Quru qurbanı olum, yaş **başıya** dolanım
- Sağ **baş** yastığ istemez
- **Dil** kesik baş salameť, **dil** uzun baş melamet
- **Dilini** tutan, **başını** qurtarı
- Öz **dilini** unutan, nenesini, babasını da unudu.

- Şirin **dil** ilanı delligten çıxarı
- Quru **dirsekten** samırsağ döğülmez
- Allah **sağ eli, sol ele** muhtac etmesin
- Bir **el** bir **eli** yaxar, **el** de döner **üzü** yaxar
- Bir **elden** çapxın çalınmaz
- Bir **elin** sesi çıxmaz
- Bir **elin** nesi war, iki **elin** sesi war
- İki **el** qırilsin bir **başı** yola aparmazsa
- Öpülen **el** dişlenmez.
- Weren **el** dert görmez
- Weren **eli** herkes öper
- Weren **eli** kimse kesmez
- Adam **öz gözüne** körlüğ istemez
- Allah **sağ gözü, sol göze** muhtac etmesin
- Baxan **göze** yasağ yoxtu
- Bir **gözle** mene bax, iki **gözle** sene baxayım
- Dostuna xain **gözle** baxan, kör olsun
- Qere **göz** sürme istemez
- Kör **gözden** yaş gelmez
- Kör **gözden** yaş, mulla ewinnen aş
- Saxanan **göze** çöp düşer
- Sağ **gözün**, sol **göze** xayrı yoxtu
- Şeytan çox bildiğinnen bir **gözü** kör oldu
- Dewe öz **qamburunu** görmez
- Gumanlı **qarın** üzünden gırpıldar

3.2.C. Birleşik kelilmeden oluşan Atasözleri

3.2.C.1. Birleşik İsimden oluşan Atasözleri

- 'Alemin **ağzına** kırık arşin pez yetişmez
- Tek **elin** sesi çıkmaz
- **Göz** yaşı da borcandı

3.2.C.2. Birleşik Fiilden oluşan Atasözleri

- **Ağız** yer, üz utanı
- Quru qaşığı **ağız** yırtar
- Çürük taxtaya **ayağ** basma
- Begenmediği daş **baş** qırar
- Çaçal var **baş** qupardı, qurtun adı yamandı
- Degirmen işin görer, çaqçaqa **baş** ağırdı
- Keçel qız **başın** yaxırı, yan yel olu yan yağış
- Söz var iş bitirir, söz var **baş** itirir
- Her daş **baş** qırmaz
- Qazanda et qalmadı, çükündür **baş** qaldırdı
- Dumbalan çıxarıırken **beli** qırdı
- Kimseye **bel** bağlama
- **Dil** seleşmezse, **gözler** qonuşu
- **Dilini** tutan, **başını** qurtarı
- Dişlemeğ isteyen köpek, **dişini** göstermez
- **Dırnağın** kirini ye, bir kimseye **el** açma
- Her waxıt fırsat **ele** geçmez
- Quyruğ buluyana **el** qaldırmazlar

- Ne işim işti, ne **elim** boştu
- Öziyden büyüğe **el** qaldırma.
- Son pişmanlığ **el** wermez
- Fazla mal **göz** çıxartmaz
- Qarğa besledim, **göz** çıxarttı
- **Qaş** yaparken **göz** çıxarttı
- 'Aqıl adam, edepsize **üz** wermez
- Dögüşendey de barışmağa **üz** yeri qoy
- Ne gelenen **üz** çewir, ne gideni qawan ol

3.3.D. Fiilimsilerden oluşan Atasözleri

- Helwe biş, **ağzıma** düşenen iş bitmez
- Egilen **baş** kesilmez
- Kesilen **baş** yerine qoyulmaz

3.3.F. Bağlama grubundan oluşan Atasözleri

- Fazla aş, ya **karın** ağırdır ya **baş**
- Ya işten, ya **dişten**
- **El el** ile, degirmen yel ile

Sonuç

Bu çalışmada, Abdullatif Benderoğlu'nun Atasözlerimiz adlı sözlüğünde geçen atasözlerini anlam ve yapısal özellikleri bakımından incelememizde ortaya çıkan sonuçları şu şekilde sırlayabiliriz:

1. Anadolu kültürünün bir uzantısı ve devamı niteliğini taşıyan Irak Türkmen toplumların ağızında söylenen atasözleri ağız özelliği taşımaktadır ve bu atasözleri Türk atasözlerine olan benzerliğini kormuş, hatta çoğunlukla aynı olduğu görülmektedir.
2. Atasözleri yapısal özelliklerine göre kalıplaşmış sözcükler, sözcük öbekleri şeklinde kurulmuşlardır ve o şeklini koruyup sözcük yeri değiştirilmez.
3. Cümlede kullanım yapısı bakımından organ adlarıyla kurulan atasözlerinin çoğu yalın isim, isim tamlaması, sıfat tamlaması ve birleşik sözcük şeklinde kurulmuştur.
4. Atasözleri anlam özellikleri bakımından ise; cümle içinde organ adlarıyla kurulan atasözlerinin çoğu gerçek anlamlı, mecaz anlamlı, benzetme anlamlı sözcüklerdir. Bunun yanında çok anlamlı yani hem gerçek hem de mecaz anlamlarını taşıyan sözcükler de görülmektedir.
5. Irak Türkmen atasözleri ağız özellikleri bakımından ise; incelediğimiz sözlük, organ adlarıyla kurulan atasözlerinin Irak Türkmen ağızının tüm lehçelerini kapsamaktadır. Çünkü söyledikleri atasözleri bölgenin ses özelliklerini taşımaktadır.

Irak Türkmen toplumu Arap kültürü ile etkilenmiştir. Dolayısıyla Türkmen atasözlerine daha sonraki zamanlarda meydana getirildiği anlaşılan bir çok yeni tabirler hatta uydurma olaylar girmektedir.

Kaynakça

- AKSOY; Ömer Asım, (1988), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 1 Atasözleri Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi, Ankara.
- BAYATLI, Hidayet Kemal (1988), Dilimiz, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- _____ (1996), Irak Türkmen Türkçesi, TDY Yayınları, Ankara.
- BENDEROĞLU; Abdullatif, (1988), Atasözlerimiz, Araştırma, İnceleme ve Karşılaştırma, C.1, 2, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü Yayınevi, Genel Kültür İşleri Basımevi, Bağdat.
- BENEKÇİ, Şerif (2010, Damla Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Damla Yayınevi, İstanbul.
- BEŞİRLİ, Çoban Uluhan,(2021), Irak Türkmen Ağızları, Giriş, Metinler, Sözlük, TDK. Yayınları, Ankara.
- BURAN, Ahmet ve ALKAYA, Ercan (1912), Çağdaş Türk Lehçeleri, 3.Baskı, Erek Matbaası, Ankara.
- DAKUKİ; İbrahim, (1970), Irak Türkmenleri, Dilleri Tarihleri ve Edebiyatları, 1. Baskı, Güven Matbaası, Ankara.
- DEMİR, Nurattin ve YILMAZ, Emine (2006), Türk Dili, 3.Baskı,, Grafiker Ofset, Ankara
- EDİSKUN, Haydar (2010),Türk Dilbilgisi, 12. Baskı, Remzi Basımevi, İstanbul.
- HATİBOĞLU; Vecihe, (1972), Türkçenin Sözdizimi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HÜRMEZLÜ, Erşat (2003), Türkmenler ve Irak, Kerkük vakfı Yayınları, İstanbul.
- HÜRMEZLÜ; Habib, (2003), Kerkük Türkçesi Sözlüğü, İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, Kerkük Vakfı, İstanbul.
- (2013), Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü, 2.Baskı, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları, Fuzuli Matbaası, Kerkük.
- KAVAS,Yakup (1989),Türkçe Sözlük, Şefik Matbaası, İstanbul.
- TEKİN,Talat ve ÖLMEZ, Mehmet (2003), Türk Dillerine Giriş, Kitap Matbaası, İstanbul.
- SAATÇİ, Suphi (2009), Irak Türkmenleri, Özener Matbaası, İstanbul.
- SARIKÂHYA; Kasım ve ZENGİ; Siham, (2012), Irak Türkmenleri Çocuk Edebiyatı Antolojisi, 1. Baskı, Fuzûli Basımsevi, Kerkük, Irak.
- VASFİ, İhsan S. (2001), Irak Türklerin'de Deyimler ve Atasözleri, İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, Kerkük Vakfı, İstanbul.

خصائص البناء والمعنى للامثال الشعبية المتكونة من اسماء الاعضاء في اللغة التركمانية العراقية

الملخص

أن لكل امة موروث شعبي تتداوله على مر العصور ومن اهم هذه العناصر الامثال الشعبية. تعتبر اللغة التركية غنية بموروثها الشعبي ولكون اللغة التركمانية العراقية احد فروعها تعتبر غنية من هذه الناحية ايضا. ولكن بحكم الموقع الجغرافي واختلاف الحضارات التي تعرضت لها شهد هذا الموروث تغيرات كبيرة من حيث اللغة باختلاف البيئة التي استقر وفيها. ومن اجل المحافظة على هذا الموروث الشعبي اجريت دراسات لغوية كثيرة حول هذا الموضوع.

تناولنا في بحثنا هذا الامثال الشعبية المتكونة من اسماء الاعضاء في اللغة التركمانية العراقية لان هذه الامثال الشعبية مهمة جدا للانسان ومتعلقة بحياته ومعيشته وتعكس لنا تجارب الحياة بصدق. وبسبب كثرة الامثال الشعبية المتكونة من اسماء اعضاء جسم الانسان تم اختيار الامثال الشعبية التركمانية من كتاب عبد اللطيف بندر اوغلو في دراستنا هذه ويعد هذا الكتاب عبارة عن قاموس الامثال الشعبية التركمانية العراقية كتب باللغة التركمانية بالابجدية العربية ويتكون القاموس من جزئين.

تطرقنا في دراستنا هذه الى تعريف الامثال الشعبية ومن ثم تناولنا الجانب اللغوي للامثال الشعبية من حيث خصائص البناء والمعنى. وتم تصنيف الامثال الشعبية حسب الابجدية ومن ثم كتابتها بالحروف الالتيينية لهجة التركمانية العراقية واعطاء مايقابلها في اللغة التركية مع تثبيت خصائص المعنى والبنية لكل مثل. ومن

اهم النتائج التي توصلنا اليها ان الامثال صنفت الى حقيقية، مجازية، جانبية بالاضافة لبنيتها البسيطة والمشتقة وفي بعض الاحيان مركبة واسماء الاعضاء لها دور مهم في تكوين الامثال الشعبية من خلال نقل التجارب واعطاء النصائح والحكم للناس على مر العصور وتعتبر الامثال الشعبية التركمانية هي جزء من الامثال التركية بالرغم من الاختلاف في اللهجة التي كتبت فيها وطريقة تلفظها ولكن نرى التشابه من ناحية المعنى والبنية.

الكلمات المفتاحية: الأمثال الشعبية، اللهجة، تركمان العراق، علم الشكل، أسماء الأعضاء.